

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ

Година LXXXV

Бр. 3-4/2012.

ЗАПИСИ
ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ
(1927-1933. године)
Уредник Душан Вуксан

ЗАПИСИ
ГЛАСНИК ЦЕТИЊСКОГ ИСТОРИЈСКОГ ДРУШТВА
(1935-1941. године)
Уредник Душан Вуксан, Одговорни уредник Ристо Драгићевић

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ
ОРГАН ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА РЕПУБЛИКЕ
ЦРНЕ ГОРЕ И ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА ЦРНЕ ГОРЕ
(од 1948. године)

Одговорни уредници:

Јагош Јовановић 1948-1956, др Андрија Лаиновић 1957-1958,
др Мирчета Ђуровић 1959-1962, др Ђоко Пејовић 1963-1966,
др Радоман Јовановић 1967-1974, др Јован Р. Бојовић 1975-1979,
др Ђуро Вујовић 1979-1983, др Јован Р. Бојовић 1983-1993,
др Зоран Лакић 1994-1998, др Радослав Распоповић 1998-2001,
др Божидар Шекуларац 2002-2006, др Ђорђе Борозан 2006-2008,
др Радослав Распоповић од 2009. године

YU ISSN 0021-2652

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ ЦРНЕ ГОРЕ

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ

ОРГАН ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА
И
ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА ЦРНЕ ГОРЕ

Година LXXXV

3-4

ПОДГОРИЦА
2012

Р е д а к ц и ј а:

Карл Касер (Аустрија), Бернард Лори (Француска), Масимо Букарели (Италија), Костантин Никифоров (Русија), Габријела Шуберт (Њемачка), Стјепан Матковић (Хрватска), Љубинка Трговчевић (Србија), Мирослав Перишић (Србија), Драгана Кујовић, Момчило Д. Пејовић, Звездан Фолић, Сенка Распоповић, Вукајло Глушчевић и Радослав Распоповић

Главни и одговорни уредник
Радослав Распоповић

Секретар редакције
Иван Лаковић

“Историјски записи” излазе четири пута годишње. Власник и издавач: Историјски институт Црне Горе у Подгорици. Рукописе треба слати Редакцији “Историјских записа”, Историјски институт Црне Горе, 81000 Подгорица, Булевар револуције 5, пошт. фах 96, e-mail: istorijskizapisi@gmail.com, тел. 241-336. Рукописи се не враћају. Годишња претплата износи за Црну Гору 15 €, а за иностранство 30 €. Цијена по једном броју у продаји за Црну Гору је 4 €, а двоброја 8 €.

Претплата се шаље на адресу: Историјски институт Црне Горе - Подгорица, на рачун 510-8148-40 код Црногорске комерцијалне банке.

За истакнути допринос изучавању историје, “Историјски записи” су, поводом педесете годишњице излажења, 1977. године одликовани Орденом заслуга за народ са златном звијездом.

YU ISSN 0021-2652

INSTITUT HISTORIQUE DU MONTÉNÉGRO

ISTORIJSKI ZAPISI

ORGANE DE L'INSTITUT HISTORIQUE
et de la
SOCIÉTÉ DES HISTORIENS DU MONTENEGRO

LXXXV

3-4

PODGORICA
2012

R e d a c t i o n:

Karl Kaser (Austria), Bernard Lori (France), Massimo Bucarelli (Italy),
Kostantin Nikiforov (Russia), Gabriella Schubert (Germany), Stjepan Matković
(Croatia), Ljubinka Trgovčević (Serbia), Miroslav Perišić (Serbia),
Dragana Kujović, Momčilo D. Pejović, Zvezdan Folić, Senka Raspopović,
Vukajlo Gluščević and Radoslav Raspopović

Rédacteur responsable

Radoslav Raspopović

Sekrétaire de la rédaction

Ivan Laković

Les Ecrits historiques paraissent quatre fois par an. Propriétaire et éditeur:
Institut Historique du Monténégro à Podgorica. Les manuscripts doivent être ad-
ressés à: Istorijski zapisi, Institut Historique du Monténégro, 81000 Podgorica Mon-
ténégro, Bulevar revolucije 5, boîte postale 96, e-mail: istorijskizapisi@gmail.com,
téléphone N° 241-336. On ne renvoie pas les manuscrits. L'abonnement d'un an est
de 15 € pour la Montenegro et de 30 € pour l'étranger. Le prix de numéro vendu
en Monténégro est de 4 € et le prix de double numéro est de 8 €. Le règlement de
l'abonnement doit être effectué au compte de l'Institut Hutorique du Monténégro;
Podgorica, N° 510-8148-40 chez de la Banque Comerciole Montenegro à Pod-
gorica.

Миљан МИЛКИЋ*

СВЕШТЕНИЦИ У ВОЈНИМ И ДИПЛОМАТСКИМ
МИСИЈАМА СРПСКЕ ВЛАДЕ 1915 – 1918. ГОДИНЕ¹

ABSTRACT: *In the following article, the author provides a comprehensive overview of the activities of the Serbian Orthodox priests during the period from 1915 to 1918. The author tries to explain the role they had during the WWI and Serbian government struggle for liberation and creation of new South Slavs state. The author focuses on hieromonk Nikolaj Velimirović, hieromonk Josif Cvijović and lesser known Orthodox army chaplains and their work in Allied military hospitals. The article includes the findings based on documents from the Military Archive in Belgrade and corresponding bibliography.*

KEY WORDS: *priests, Serbian Army, army chaplains, Allies.*

Након напада аустроугарске, немачке и бугарске војске у октобру и новембру 1915. године, српска војска је, заједно са српским краљем и српском владом, била приморана да преко Црне Горе и Албаније напусти Србију.² У тренутку када је српска војска водила успешну противофанзиву на Колубари, српска влада је у Нишкој декларацији 7. децембра 1914. изједначила одбрану Србије са стварањем југословенске

* Аутор је истраживач сарадник Институт за стратегијска истраживања, Београд.

¹ Чланак је настао као резултат рада на пројекту „Срби и Србија у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници“ (бр. 47027) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² У току повлачења кроз Црну Гору и Албанију, погинуло је, умрло или нестало преко 72.000 војника и знатан број цивилног становништва. Од 420.000 људи, колико је бројала српска војска у октобру 1915. године, страхоте рата и повлачења преживело је само непуних 150.000 српских војника. О учешћу Србије у Првом светском рату видети: Милорад Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд, 1973. Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд, 1984.

државе. Током боравка у Грчкој, најпре на острву Крф од јануара до маја 1916. године, а затим на полуострву Халкидики, српска војска је у снабдевању материјалом и храном зависила од савезничке команде у Солуну. Формулисање српске националне идеје дошло је до изражаја у периоду након повлачења преко Албаније кроз делатност српских интелектуалаца у Француској, Енглеској и Русији.³ Потписивањем Крфске декларације 20. јула 1917. са представницима Југословенског одбора истакнуто је да су Срби, Хрвати и Словенци један исти, троимени народ, чиме је и на политичком нивоу настављена борба за ослобођење и уједињење „заједничке отаџбине Срба, Хрвата и Словенаца“.⁴

Српска влада је у време напада на Србију издала наредбу свим свештеницима да остану на својим парохијама и ту сачекају долазак непријатеља. Неки свештеници нису поступили по овој наредби и напустили су Србију заједно са војском и владом. Око 500 свештеника је било интернирано, а сви епископи су морали да напусте своје епархије. Свештеници који су били ангажовани у војсци током Првог светског рата припадали су категорији војних свештеника који су у српској војсци институционализовани 29. маја 1839. године када је донето *Устројство војске*.⁵ Војне свештенике у српској војсци имали су припадници православне, муслиманске и јеврејске вероисповести.⁶ Од укупно 404.020 припадника српске војске који су мобилисани на дан 23. септембра 1915. године, било је 92 свештеника.⁷ О делатности свештеника током Првог светског рата није написан велики број радова.⁸

³ О српским интелектуалцима током Првог светског рата: Љубинка Трговчевић, *Научници Србије и стварање Југославије 1914-1920*, Народна књига, Српска књижевна задруга, Београд, 1986.

⁴ Борба за стварање заједничке државе наглашавана је и у празничним честиткама краља Петра и престолонаследника Александра. Миљан Милкић, „Државни и верски празници у војсци Кнежевине и Краљевине Србије“, *Војноисторијски гласник*, 1-2/2007, стр. 18.

⁵ Миљан Милкић, „Специфичности верског живота у војсци Кнежевине – Краљевине Србије“, *Војно дело*, 1-2003, стр. 168 – 184.

⁶ Војни свештеници су били државни чиновници које је на предлог војног министра постављао краљ својим указом. Учествовали су ратовима против Турака, у балканским и Првом светском рату. У *Балкански рат у слици и речи*, 1. децембар 1913, бр. 37, стр. 523, 542, 581, 583, наведена су имена свештеника умрлих и погинулих услед ратних напора током балканских ратова. О војним свештеницима у Првом светском рату: Миљан Милкић, „Војни свештеници у српској војсци 1914 – 1918“, *Први светски рат и Балкан – 90 година касније*, (уредник: Милан Терзић), Институт за стратегијска истраживања, Београд, 2011, стр. 118-125. (у даљем тексту: М. Милкић, „Војни свештеници...“)

⁷ *Исто*, стр. 119.

⁸ Међу радовима издвајамо: Михајло И. Поповић, *Историјска улога Српске цркве у чувању народности и стварању државе*, Нова штампарија, Београд, 1933.

Српски свештеници су заједно са српским интелектуалцима из грађанства деловали у савезничким земљама и спроводили ратне циљеве које је српска влада дефинисала. Поред свештеника који су деловали у јединицама српске војске, било је и оних који су свој утицај и знање користили у дипломатским мисијама у иностранству.

Свештеници у САД и Великој Британији

Један од првих српских богослова који су се школовали у Енглеској био је Николај Велимировић.⁹ Он је након дипломирања на Старокатоличком универзитету у Берну отишао у Енглеску 1909. године и провео неко време у Оксфорду припремајући докторат из филозофије на тему „Вилозофија Берклија“. Из тог периода потичу његове блиске везе са Англиканском црквом које ће посебно доћи до изражаја током Првог светског рата. Током балканских и Првог светског рата, поред теолошког био је значајан и његов национални рад.¹⁰ Његови говори из тог периода сакупљени су у зборнику под називом „Изнад греха и смрти“.¹¹ Уз друге говоре, овде је објављен и говор у Тополи пред рат 1912, говор на дан објаве рата 1912, говор пред Кумановску битку, говор у зиму 1912. и говор у ослобођеном Скопљу.

Јеромонах Николај је припадао групи југословенски оријентисаних интелектуалаца и био међу реткима који је идеју југословенства везивао за цркву.¹² Он је у Нишу 1914. године заједно са Јованом Цвијићем,

Удружење православног свештенства Југославије 1889 – 1969, Споменица поводом 80-годишњице свештеничког удружења, Удружење православног свештенства СФРЈ, Београд, 1969. Радослав М. Грујић, *Православна Српска црква*, Светлост, Каленић, Крагујевац, 1989. Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, књига II, БИГЗ, Београд, 1991. Radmila Radić, *Verom protiv vere*, INIS, Beograd, 1995. Епископ Сава, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Каленић, Крагујевац, 1996. Божо Ј. Јокановић, *Крстом, пером и мачем (свештеници у служби своме народу)*, Светигора, Цетиње, 1999. Радмила Радић, *Хиландар у државној политици Краљевине Србије и Југославије 1896 – 1970*, Службени лист СРЈ, Београд, 1998.

⁹ Радмила Радић, „Односи Српске православне цркве са Англиканском црквом“, *Југословенски историјски часопис*, 1 – 2/2000, стр. 99. (у даљем тексту: Р. Радић, „Односи...“)

¹⁰ У уводном тексту, „Живот и рад епископа Николаја“, тротомне едиције изабраних дела владике Никола Велимировића *Изнад истока и Запада* (Беседа, Orpheus, Нови Сад, 2011) проф. др Радован Биговић пише о националном раду јеромонаха Николаја у периоду током балканских и Првог светског рата.

¹¹ Владика Николај Велимировић, „Изнад греха и смрти“. *Владика Николај. Изабрана дела у 10 књига*, књига 6, (ур. Љубомир Ранковић), Глас Цркве, Ваљево, 1996, стр. 75-286.

¹² Милорад Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914 – 1918*, Политика, ХМГ, Београд, 1992, стр. 61.

Јованом Радонићем, Александром Белићем, Слободаном Јовановићем, Љубом Стојановићем и другим научницима и јавним радницима радио на формулисању српских националних интереса.¹³ Када је почео напад на Србију, јеромонах Николај није учествовао у повлачењу српске војске и српске владе преко Албаније. Њега је српска влада у зиму 1915. године послала у дипломатску мисију у САД.¹⁴ Пет година касније он је писао: „Пре пет година ја сам био у Америци. Тада сам био послат од српске владе да посетим многобројне југословенске колоније у овој земљи, те да нашем народу објасним значај титанске борбе, коју је водила малена Србија са великом аустријском царевином. Својим многобројним резолуцијама народ југословенски изјаснио се за Србију и њене идеале.“¹⁵ Његов боравак у Америци и Енглеској, од априла 1915. до априла 1919. године, др Радован Биговић назива „периодом дипломатске мисије“ и подсећа на речи команданта енглеске армије да је јеромонах Николај био „трећа армија српској војсци“.¹⁶ У Америци је својим говорима утицао да у Европу дође око 20.000 добровољаца словенског порекла, од којих је већина била упућена на Солунски фронт.¹⁷ Карактеристичан пример је његов говор у Чикагу августа 1915. када је већину присутних Срба, Хрвата и Словенаца придобио за југословенску идеју.¹⁸ Сакупио је и велику суму новца за хуманитарну помоћ Србијама у окупираној Србији и учествовао у раду Одбора за помоћ Србији (Serbian Relief Committee) који је основао Михајло Пупин и који је сакупио прилоге у укупној вредности од 140 милиона долара.¹⁹ У септембру

¹³ Исто, стр. 33.

¹⁴ Мјуријел Хепел, *Џорџ Бел и Николај Велимировић. Прича о једном пријатељству*, Светигора, Цетиње, 2003, стр. 34. (у даљем тексту: М. Хепел, *Џорџ Бел...*) Историчар Милан Кољанин у чланку „Srpska pravoslavna crkva i jevrejsko pitanje“ (*Istorija 20. veka*, 1/2010, стр. 23 – 39) наводи литературу значајну за проучавање деловања јеромонаха Николаја у САД: Милорад Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд 1973, стр. 114-118, 194, 308, 315; Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb, 1969, стр. 58; Јелена Лозанић-Фротингхам, *Добротворна мисија за Србију у I светском рату – писма из Америке и Канаде 1915-1920*, (писма прикупила и средила Анка Гођевац – Суботић), Удружење носилаца Албанске споменице, Београд, 1970, стр. 24, 48, 156.

¹⁵ Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Евро, Унирекс, Каленић, Београд, Подгорица, Крагујевац, 1996, стр. 375. (у даљем тексту: Сава, *Српски јерарси...*)

¹⁶ Радован Биговић, *наведено дело*, стр. XI, XVII.

¹⁷ М. Хепел, *Џорџ Бел...*, стр. 29. О томе видети: Irinej Mirko Dobrijevic, “Bishop Nikolai Velimirovic. A Contemporary Orthodox Witness”, *Serbian Studies, Journal of the North American Society for Serbian Studies*, Vol. 10/2, 1996

¹⁸ Радован Биговић, *наведено дело*, стр. XVII.

¹⁹ Мирко Грчић, Рајко Гњато, „О националном раду Михајла Пупина“, *Гласник Српског географског друштва*, том LXXXIV, 2/2004, стр. 75.

1915. јеромонах Николај је био присутан на седници Одбора када је основан Фонд за збрињавање ратне сирочади. У концепцији будуће државе јеромонах Николај се тада разилазио са Пупином који није прихватао његову тезу да су Срби, Хрвати и Словенци један народ.²⁰

У јесен 1915. године, јеромонах Николај Велимировић је дошао у Лондон и наставио своју дипломатску мисију при српском посланству.²¹ Држао је говоре и предавања, објављивао текстове и заступао југословенску идеју. Једна од његових првих активности била је да се обрати за помоћ Р. В. Ситон-Вотсону (Robert William Seton-Watson), који је био привржен идеји југословенства и помагања Србије. Николај Велимировић је Ситон-Вотсону 16. октобра 1915. године упутио писмо у коме је писао о страдању Србије и борби српске војске.²² Исте године јеромонах Николај је објавио *Религија и националност у Србији* (*Religion and Nationality in Serbia*), са уводником који је написао Ситон-Вотсон.²³ Књига *Место Србије у људској историји* (*Serbia's Place in Human History*), објављена је у октобру 1915. године у издању Савета за проучавање међународних односа (Council for the Study of International Relations) и посвећена Ситон-Вотсону. Беседе које је током марта 1916. говорио у цркви Свете Маргарите у Вестминстеру (Westminster), јеромонах Николај Велимировић објавио је исте године у књизи под насловом *Беседе на ратом наметнуте теме* (*Sermons on Subjects Suggested by the War*). Кратки спис *Молитва Господња: једно побожно тумачење* (*The Lord's Prayer: a Devout Interpretation*), у издању „Church of England Man's Society“, објављен је 1916. године са предговором надбискупа од Јорка. Беседе које је држао у Кентерберијској катедрали, затим у цркви Свете Тројице у лондонском предграђу Страуд Грин (Stroud Green), његово обраћање енглеским војницима и предавање на Кембриџу, објављене су 1916. године у књизи *Србија на светлу и у таму* (*Serbia in Light and Darkness*). Други део ове књиге састоји се од преведених одељака из српске епске поезије. У цркви Светог Павла 7. јула 1917. године одржано је богослужење за Србију, а у црквеној процесiji учествовао је и јеромонах Николај Велимировић.²⁴ Делатност јеромонаха Николаја имала је снажан одјек у јавности, а представници Англикан-

²⁰ Исто, стр. 76.

²¹ М. Хепел, *Џори Бел...*, стр. 30.

²² George Hugh Seton-Watson, Christopher Seton-Watson, *The making of a new Europe: R. W. Seton-Watson and the last years of Austria-Hungary*, Methuen & Co. Ltd, London, 1981, p. 152.

²³ У наведеној књизи, др Мјуријел Хепел (Muriel Heppell) на странама од 151. до 154, наводи књиге које је јеромонах Николај Велимировић објавио током свог боравка у Енглеској.

²⁴ М. Хепел, *Џори Бел...*, стр. 31.

ске цркве слали су многобројне апеле за помоћ српском народу и интернираним свештеницима Српске цркве. У отвореном писму које је под насловом „Српско мучеништво“ 19. октобра 1917. објавио Лондин (A.F. Londin), председник Удружења Англиканске и Источне цркве и председник Фонда за помоћ Србима, позива да Енглеска помогне српским свештеницима интернираним у Аустро-Угарској, Бугарској и Турској.²⁵

Николај Велимировић је био иницијатор пројекта чији је циљ био да српски студенти теологије 1917. године наставе своје школовање у енглеским колеџима и под надзором српских свештеника.²⁶ У реализацији овог пројекта сарађивао је са Кентерберијским надбискупом Рандалом Дејвидсоном (Randall Davidson). У писму свом пријатељу Џорџу Белу (George Bell), потоњем бискупу чичестерском, 15. јуна 1917. године јеромонах Николај пише да је у том тренутку у Лондону било једанаест српских студената теологије и да са њима треба поступати као са избеглицама који траже материјалну и духовну помоћ.²⁷ Под руководством каноника Карнегија (Carnegie), старешине цркве Свете Маргарите у Вестминстеру, основан је „Савет за помоћ студентима Српске цркве“. Каноник Карнеги је у свом обраћању верницима 20. октобра 1917. објаснио циљеве друштва и навео да кроз помоћ Српској цркви они обнављају српску расу и српски национални живот.²⁸ Уз „Савет за помоћ студентима Српске цркве“ деловао је и један академски одбор који су чинили оксфордски професори теологије, јеврејског језика, пастирске теологије и црквене историје. За управника Српског богословског курса именован је јеромонах Јосиф који је био и члан Инспектората Просветног савета.²⁹ Први полазници курса почели се да пристижу током децембра 1917. године, редовна настава почела је крајем марта 1918. године, а за полагање испита одређен је 1. септембар. Јеромонах Јосиф је крајем августа 1918. обавестио министра Јована Јовановића о распореду испита из теолошких предмета (Свето писмо, Догматика, Историја хришћанства и Српске цркве, Канонско право, Литургија, Црквено пра-

²⁵ Никола Жутић, „Српска и Англиканска Црква у првој половини 20. века“, *Историја 20. века*, бр. 2, 2003, стр. 103. (у даљем тексту: Н. Жутић, „Српска и Англиканска Црква...“)

²⁶ М. Хепел, *Џорџ Бел...*, стр. 33 – 37.

²⁷ М. Хепел, *Џорџ Бел...*, стр. 35.

²⁸ Н. Жутић, „Српска и Англиканска Црква...“, стр. 104.

²⁹ Милић Ј. Милићевић, „Јеромонах Јосиф Цвијовић у ратовима 1912 – 1918. године“. *Мудри орач њиве Господње. Споменица Јосифа Цвијовића, епископа битољског и митрополита скопског*, Цетиње – Лепосавић – Београд, 2007, стр. 40. (у даљем тексту: М. Ј. Милићевић, „Јеромонах Јосиф Цвијовић...“). Милићевић наводи чланак Јелице Рељић „Школовање српске омладине у Великој Британији 1916 – 1919“ објављен у *Балканика* 24, 1993. године.

вило и Црквено појање) и грчког, руског и енглеског језика.³⁰ Већина српских студената студирала је на оксфордском богословском институту Свети Стефан (St. Stephen's House). Тој групи богослова припадају Милован Благојевић, Богдан Ивановић, Душан Шуклетовић, Божидар Поповић, Владимир Ђорђевић, Кирило Јањић, Војислав Јањић, Иринеј Ђорђевић, Павле Јевтић, Јелисије Андрић, Јустин Поповић. Међу њима издвајамо јеромонаха Иринеја Ђорђевића који је био помоћник шефа Српског обавештајног бироа у Лондону од септембра 1918. до маја 1919. године.³¹ У Енглеској је током Првог светског рата било укупно 28 српских богослова на школовању. Поред јеромонаха Николаја Велимировића, у Енглеској су боравили као наставници јеромонах Јосиф Цвијовић, јеромонах Дамаскин Грданички, јерођакон Демостен Илић и свештеник Милан Милутиновић.³² Јеромонах Јосиф је у лето 1919. напустио Енглеску, када је и окончана школска 1918/1919. година, и након доласка у отаџбину постављен за ректора Богословије у Призрену.³³ Са тог положаја изабран је 19. децембра 1920. године за епископа битолског.³⁴

Свештеници у Добровољачком корпусу у Русији

Српска влада је, након одлуке да у Русији образује добровољачку војску, 11. фебруара 1916. године одредила потребан број официра за формирање Прве дивизије српске добровољачке војске у Русији.³⁵ Указом је одређен командант дивизије, његов помоћник, команданти бригада, команданти пукова и батаљона, командири чета, потребан број виших и нижих официра разних родова војске и струка и потребан број чиновника. На основу упутства министра војног за путовање са Крфа до Одесе и за даљи рад, 3. марта је почело укрцавање 183 припадника „Српске добровољачке дивизије у Русији“, међу којима је био и војни свештеник Ђорђе Поповић.³⁶ Командант дивизије пуковник Сте-

³⁰ М. Ј. Милићевић, „Јеромонах Јосиф Цвијовић...“, стр. 41.

³¹ Р. Радић, „Односи...“, стр. 99 – 100.

³² Исто, стр. 100.

³³ М. Ј. Милићевић, „Јеромонах Јосиф Цвијовић...“, стр. 42.

³⁴ Сава, *Српски јерарси...*, стр. 262.

³⁵ Илија Јовановић, Стеван Рајковић, Вељко Рибар, *Југословенски добровољачки корпус у Русији. Прилог историји добровољачког покрета (1914 – 1918)*, Војноисторијски институт ЈНА, Београд, 1954, стр. 19. (у даљем тексту: И. Јовановић, С. Рајковић, В. Рибар, *Југословенски добровољачки корпус...*). Војин Максимовић, „Прва српска добровољачка дивизија“. *Споменица Прве српске добровољачке дивизије 1916 – 1926*, Просвета, Београд, 1926, стр. 12. (у даљем тексту: В. Максимовић, „Прва српска добровољачка...“)

³⁶ В. Максимовић, „Прва српска добровољачка...“, стр. 13 – 14. ВА, П 3, к. 435, ф. 1, д.

ван С. Хаџић је стигао у Одесу 14. априла 1916. године и сутрадан је о затеченом стању известио врховног команданта, престолонаследника Александра.³⁷ Навео је да су у тренутку када је он писао извештај била формирана два пешадијска пука. У прегледу „Бројно стање Српске добровољачке дивизије у Русији затечено на дан 15. априла 1916. године (без људства са Крфа)“ наведено је да у Штабу добровољачке бригаде није било војног свештеника, у Првом пешадијском пуку био је један војни свештеник, у Другом пешадијском пуку био је један војни свештеник, у Трећем пешадијском пуку био је један војни свештеник, док у Четвртом пешадијском пуку није било свештеника.³⁸ Као једини податак о свештеницима наведено је да су сва тројица били пореклом из Краљевине Србије.

Наређењем министра војног, 31. октобра 1916. године, старешина Цетињског манастира јеромонах Леонтије Митровић постављен је за свештеника Батаљона Срба добровољаца.³⁹ Свештеник Данило Поповић је наређењем начелника Штаба Врховне команде 20. септембра 1917. године упућен као преводилац у Штаб руске Друге самосталне пешадијске дивизије.⁴⁰ Одатле је на молбу команданта дивизије упућене Штабу српске Врховне команде, прекомандован 6. новембра на службу у болницу ове дивизије.⁴¹

Навели смо да је међу професорима који су били предавачи српским богословима на Оксфорду био и јеромонах Јосиф Цвијовић. Епископ Сава наводи да је јеромонах Јосиф Цвијовић после окупације Србије био у дипломатској мисији у Бизерти и Русији, а 1917. године постављен је за ректора Српске православне богословије у Енглеској.⁴² Када је почео рат, он се најпре придружио војводи Војиславу Танкосићу и до краја јула учествовао у акцијама у околини Београда.⁴³ Затим је као командант једног вода учествовао у Церској бици, у борбама око Крупња и на Црном врху. У првој половини септембра 1914. послат је из здравствених разлога у позадину. У саставу Дунавске дивизије јеромонах Јосиф је учествовао у повлачењу преко Црне Горе и стигао до Крфа.⁴⁴

2/1. Књига *Податци о војним лицима која се бавила и боловала у Француској у 1915 – 1917. години*. Према овим подацима свештеник Поповић одсео је у хотелу „Il de France“ бр. 10.

³⁷ В. Максимовић, „Прва српска добровољачка...“, стр. 17.

³⁸ *Исто*, стр. 16 – 17.

³⁹ ВА, П 3, к. 263, ф. 7, д. 5/45.

⁴⁰ ВА, П 5, к. 136, ф. 5, д. 7/66.

⁴¹ ВА, П 3, к. 296, ф. 2, д. 1/92.

⁴² Сава, *Српски јерарси...*, стр. 262.

⁴³ М. Ј. Милићевић, „Јеромонах Јосиф Цвијовић...“, стр. 37.

⁴⁴ *Исто*, стр. 38.

Као војни свештеник он је био распоређен у XV кадровском пуку, а затим је 14. марта 1916. године постављен на место војног проте у команди Резервних трупа и подофицирских школа.⁴⁵ Десет дана касније стављен је на распоред Команди Дунавске дивизије и распоређен за свештеника штаба Колонске коморе Дунавске дивизије.⁴⁶ Убрзо је упућен у „пастирско-националну“ мисију у Бизерту.⁴⁷ У овој мисији је остао до 21. јула, а одатле је на основу наређења о одређивању људства за Штаб Српског добровољачког корпуса, преко Марсеја и Париза отпутовао у Русију како би преузео дужност војног проте у Штабу Друге српске добровољачке дивизије.⁴⁸ Са осталима из групе кренуо је из Париза за Русију 12. августа 1916. године.⁴⁹ Детаљи о животу и деловању јеромонаха Јосифа у Русији нису познати.

Људство Штаба Српског добровољачког корпуса и Друге дивизије почело је да напушта Русију у другој половини августа 1917. преко Оде-се до Архангелска, преко Белог мора, Северног леденог и Атлантског океана до Енглеске.⁵⁰ Трупe су до средине децембра преко Француске и Италије пребачене на Солунски фронт. Због лошег здравственог стања јеромонах Јосиф је остао у Винчестеру, а крајем октобра прешао у Лондон где је боравио и када је 20. новембра 1917. разрешен дужности војног свештеника, ослобођен војне обавезе и стављен на располагање министру просвете и црквених послова.⁵¹

Свештеници на дужности у савезничким војним болницама

Једна од дужности на којој су војни свештеници били ангажовани у току Првог светског рата била је рад у српским и савезничким војним болницама. Они су обилазили рањенике, помагали су им око писања писама, тешили у тешким тренуцима. Велики број рањених српских војника био је смештен у енглеским, француским и руским војним болницама у којима је био распоређен по један српски војни свеште-

⁴⁵ ВА, П 3, к. 321, ф. 9, д. 5.

⁴⁶ ВА, П 3, к. 321, ф. 9, д. 5.

⁴⁷ *Исто*, стр. 38.

⁴⁸ Миљан Милкић, „Служба православних свештеника у српској војсци“. *Мудри орач њиве Господње. Споменица Јосифа Цвијовића, епископа битољског и митрополита скопског*, Цетиње – Лепосавић – Београд, 2007, стр. 30.

⁴⁹ ВА, П 3, к. 443, ф. 8, д. 3/83. *Списак Ческа дивизија за Русију*.

⁵⁰ М. Ј. Милићевић, „Јеромонах Јосиф Цвијовић...“, стр. 39.

⁵¹ *Исто*, стр. 39. Након што је Штаб Врховне команде обавестио команданта Прве армије да свештеник Цвијовић може бити избрисан из распореда, он је 13. августа 1918. избрисан из распореда Дунавске дивизије, а 20. августа и из распореда Врховне команде. ВА, П 3, к. 321, ф. 9, д. 5.

ник.⁵² Од прве половине априла 1916. године војни свештеник Владимир Јеремић био је задужен за духовну бригу о српским рањеницима у болници Говино, док је војни прота Милија Ристић након дужности у болници Видо, преузео старање о рањеницима у болници у Ахилеону.⁵³ Свештеник Светозар Ивошевић постављен је 27. маја 1917. године на дужност војног свештеника Друге српско-енглеске војне болнице.⁵⁴ Јеромонах Митрофан Иванчевић је након предлога начелника Санитетског одељења да се у руску пољску болницу у Верији упути један православни војни свештеник српске војске, одређен на ту дужност 29. августа 1916. године.⁵⁵ Свештеник Љубомир Поповић је, након дужности у енглеском логору, одређен 18. октобра 1916. године за свештеника у Сересу.⁵⁶ Министар војни је 30. августа 1916. године одредио Богомира Петровића за војног свештеника при болницама у Ници, Тулону и околини где је било српских официра и војника. Петровић је до распоређивања на ову дужност био свештеник XV пешадијског пука „Стеван Синђелић“. На предлог начелника Санитетског одељења Врховне команде, први војни свештеници у енглеско-српску болницу бр. 1 у Водени и енглеско-српску болницу бр. 2 у Соровићу, у којој су се налазили искључиво српски војници на лечењу, постављени су почетком новембра 1916. године.⁵⁷ У болници у Водени постављен је војни свештеник Гаврило Купусинац, игуман манастира Светог Романа, а за болницу у Соровићу, јеромонах Теодосије Тошић, старшина манастира Миљкова. Наређењем начелника Штаба српске Врховне команде свештеник Теодосије Тошић је 12. априла 1917. године разрешен дужности.⁵⁸ Српска Врховна команда је 5. јануара 1917. године на захтев начелника санитета при савезничкој војсци, пуковника Сондермајера, одредила свештеника Трајка Поповића за војног свештеника у 33. енглеску војну болницу у Соровићу.⁵⁹

Средином марта 1917. године из Министарства војног наређено је српским војним изасланицима у Паризу и Лондону да се нераспоређене свештенике упуте у Врховну команду у Солуну како би

⁵² ВА, П 5, к. 10, ф. 8, д. 38.

⁵³ Исто.

⁵⁴ ВА, ПЗ, к. 263, ф. 6, д. 4/11. Светозар Ивошевић је као војни свештеник током Првог светског рата водио лични дневник и записивао своје активности. Дневник војног свештеника Светозара Ивошевића налази се у Архиву Шумадије у Крагујевцу, Збирка варија, Фонд Светозара Ивошевића.

⁵⁵ ВА, П 3, к. 263, ф. 7, д. 5/26.

⁵⁶ ВА, П 3, к. 263, ф. 7, д. 5/47.

⁵⁷ ВА, П 3, к. 263, ф. 7, д. 5/44.

⁵⁸ ВА, П 3, к. 296, ф. 1, д. 1/29.

⁵⁹ ВА, П 3, к. 296, ф. 1, д. 1/3.

били распоређени у болницама.⁶⁰ Војни изасланик у Паризу, пуковник Душан Стефановић, наредио је 29. априла 1917. године главном комесару српских избеглица у Паризу да се сви калуђери упуте у Солун. Један од свештеника који је упућен из Лондона за Солун, био је јеромонах Софроније.⁶¹ У договору са командантом савезничких трупа, врховни командант српске војске наредио је 23. новембра 1917. да се свештеници из Депоа нераспоредених официра у Микри распореде у француским и енглеским војним болницама.⁶² Ово наређење је донето на основу мишљења Општег одељења Министарства војног и референта за вероисповести, да је рањеним српским војницима у француским и енглеским војним болницама, на основу њиховог душевног стања, потребно духовно старање. Свештеници Милован Митић и Милан Панић одређени су у Привремену болницу број 7; свештеници Трајко Арсић и Славко Павловић одређени су у болницу у Сересу; за болницу у Самли одређен је свештеник Димитрије С. Милојковић и за болницу у Карабуруну свештеник Станоје Секулић. Војни свештеник Најден Ђокић дошао је на службу у Марсеј септембра 1916. године.⁶³ За новог војног свештеника у Марсеју постављен је 9. јула 1918. године свештеник Коста Протић.⁶⁴ Свештеник Стеван Бојовић је решењем министра војног од 8. априла 1917. постављен за војног свештеника Тура и околине, до краја јула 1917. године боравио је у Женеви.⁶⁵ Српских војних свештеника било је на служби у Тунису и Алжиру.⁶⁶ Разлози за одлазак у неку од савезничких земаља могли су бити и здравствене природе. Протојереј В. Пауновић добио је 25. септембра 1917. године одобрење да шест месеци проведе у Француској ради лечења.⁶⁷ Министар војни одобрио је 2. јуна 1918. године шестомесечно лечење у Француској и референту за вероисповести Здравку Пауновићу.⁶⁸

Највећи број војних свештеника разрешен је војне дужности у октобру 1918. године и упућен на своје редовне дужности.⁶⁹ Министар војни је 23. новембра 1918. године наредио ослобађање од дужности свих свештеника у оперативним јединицама, а до краја децем-

⁶⁰ ВА, П 3, к. 296, ф. 1, д. 1/32.

⁶¹ ВА, П 3, к. 296, ф. 1, д. 1/34.

⁶² ВА, П 3, к. 296, ф. 2, д. 1/101.

⁶³ ВА, П 3, к. 435, ф. 1, 2/1

⁶⁴ ВА, П 3, к. 321, ф. 9, д. 5/77. Наређење министра војног Врховној команди од 30. децембра 1916. године.

⁶⁵ ВА, П 3, к. 435, ф. 3, д. 15/21.

⁶⁶ ВА, П 3, к. 296, ф. 1, д. 1/1.

⁶⁷ ВА, П 3, к. 296, ф. 2, д. 1/74.

⁶⁸ ВА, П 3, к. 321, ф. 9, д. 5/69.

⁶⁹ М. Милкић, „Војни свештеници...“, стр. 124.

бра 1918. године у јединицама су формирани спискови свештеника који су ослобођени војне дужности. Свештеници који су желели да наставе своје активности у оквиру војске добили су премештај на своје раније парохије и истовремено су наставили да раде као војни свештеници. Крајем новембра 1918. године покренут је поступак за утврђивање тачног броја рањених и погинулих свештеника.

*
* *

Српска влада је на почетку Првог светског рата формулисала своје ратне циљеве, а они су поред ослобођења Србије подразумевали и ослобађање јужнословенских народа и стварање заједничке јужнословенске државе. Формулисање српске националне идеологије дошло је до изражаја у периоду након напуштања Србије 1915. године и повлачења преко Албаније кроз делатност српских интелектуалаца у Француској, Енглеској и Русији. Велики број свештеника Српске цркве је заједно са војском напустио Србију. Српски свештеници су били ангажовани у дипломатским мисијама у Сједињеним Америчким Државама и Великој Британији. Својим ангажовањем у Америци Николај Велимировић је допринео да велики број добровољаца дође на Солунски фронт, као и да у Америци буде прикупљена знатна материјална помоћ за Србију. Значајан број српских свештеника борао је на школовању у Великој Британији. Поред тога што су били ангажовани на Солунском фронту у саставу српске војске, српски војни свештеници учествовали у војним мисијама у савезничким и неутралним земљама. Својим радом посебно су допринели у савезничким војним болницама у којима су лечени српски војници. Активностима у оквиру различитих дипломатских и војних мисија у савезничким земљама као и на фронту, свештеници Српске цркве дали су значајан допринос напорима српске владе и српске војске у остваривању ратних циљева.

Miljan MILKIĆ

PRIESTS IN SERBIAN GOVERNMENT MILITARY
AND DIPLOMATIC MISSIONS 1915 - 1918

Summary

In the beginning of the WWI, the Serbian Government formulated its war goals, which apart from liberation of Serbia implied the liberation of south Slavic peoples and the creation of a common Yugoslav state. Formulating Serbian national ideology came into focus in the period after leaving Serbia in 1915 and withdrawal through Albania via the work of intellectuals in France, England and Russia. A great number of priests from the Serbian Church left Serbia together with the army. Serbian priests were engaged in diplomatic missions in the United States of America and Great Britain. The engagement of Nikolaj Velimirović in America contributed to a fact that a great number of volunteers came to the Thessaloniki front as well as that significant funds were collected for Serbia. A considerable number of Serbian priests were educated in Great Britain. Apart from being engaged in the Thessaloniki front within the Serbian army, Serbian army chaplains participated in military missions in allied countries and neutral ones. Their work in military hospitals where Serbian soldiers were treated was particularly important. The activities of the Serbian Church priests within different diplomatic and military missions in Allied countries and on the front contributed greatly to the efforts of the Serbian Government and the Serbian army towards the achievement of war goals of the Serbian Government.

CONTENTS

ANNIVERSARIES

*The issue is dedicated to the centenary
of the outbreak of Balkan Wars*

Radoslav RASPOPOVIĆ, <i>Great powers and the formation of the 1912 Balkan alliance; annex to the question of negotiations on alliance between Montenegro and Bulgaria</i>	7
Maja DJURIĆ, <i>Balkan war photographers</i>	29

ARTICLES

Павел РУДЯКОВ, <i>Последствия посещения Екатериной II новороссии для развития края (1787 – 2012)</i>	39
Andrej L. ŠEMJAKIN, <i>Russia and the 1882 Herzegovina insurrection: the volunteer action of Jovan Popović-Lipovac</i>	57
Dragan NOVAKOVIĆ, <i>Establishment of roman catholic church organization in Bosnia and Herzegovina during the Austro-hungarian rule</i>	65
Miljan MILIKIĆ, <i>Priests in military and diplomatic missions of Serbian government 1915-1918</i>	85
Mira RADOJEVIĆ, <i>On the problem of democracy and parliamentarianism in Yugoslavia between the two world wars</i>	99
Ivana Dobrivojević, <i>Supervision and internment of political champions of pre-january 6th parties during the king Alexander's january 6th regime</i>	111
Vanda BABIĆ-Kristina RADULIĆ, <i>Interpretation of cultural heritage through photography</i>	131

CONTRIBUTIONS

Miljan GOGIĆ, <i>Gabriel's code (contribution to reconstruction)</i>	165
--	-----

REVIEWS

- Žarko LEKOVIĆ, *Vukić Ilinčić, The Bombing and Vasojević affairs,*
Publishing centre of Matica Srpska – Society members
in Montenegro, Nikšić, 2012, p. 295 177